

Dušan Nećak

PRISPEVEK K PROBLEMATIKI NACISTIČNIH BEGUNCEV
V JUGOSLAVIJI (1934)

Referat na 2. zasedanju avstrijsko-jugoslovanske komisije zgodovinarjev od 26. do 28. 11. 1984 na Otočcu.

Prispevek je napisan na osnovi dokumentov nemškega zunanjega ministrstva, ki jih v mikrofilmskih kopijah hrani diplomatski arhiv Zveznega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu, in na osnovi nekaterih dokumentov, ki jih hrani dunajski Haus, Hof- und Staatsarchiv in mi jih je ljubeznivo odstopil kolega dr. Arnold Suppan, docent na dunajski univerzi. Širšo in celovitejšo sliko o problematiki nacističnih beguncev v Jugoslaviji, ki so k nam pribežali po neuspelem puču v Avstriji julija 1934, bi dala uporaba dokumentov jugoslovanske provenience.

Prihod nacistov s Hitlerjem na čelu na oblast v Nemčiji, januarja 1933, je dal poleta tudi avstrijskim šomišljenikom. Gospodarska kriza je hudo prizadejala Avstrijo, ki je imela v začetku leta 1933 že okoli milijon brezposelnih. Politična kriza v državi se je poglobljala in marca 1933 se je z odstopom vseh treh predsednikov parlamenta (Nationalrat) razpustilo to predstavniško telo Avstrije (Selbstauflösung des Parlaments). Od vseh treh strank, katerim so pripadali predsedniki parlamenta (socialnodemokratske, krščansko socialne in velikonemške) so bili le voditelji krščanskih socialcev že naslednji dan po razpustitvi parlamenta 5. 3. 1933, za vladanje brez parlamenta. Kancler dr. Engelbert Dollfuß je tega dne na zborovanju v Beljaku na Koroškem napovedal konec parlamentarizma, množica pa je njegova izvajanja navdušeno pozdravila. Njegova vlada v nasprotju z zakonitostmi parlamentarne družbe, ni odstopila in je dalje opravljala svojo funkcijo na osnovi zakona iz julija 1917 (Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz vom 24. Juli 1917). Tako odločitev vlade je potrdil tudi zvezni predsednik dr. Wilhelm Miklas in razglasitev vlade z dne 7. 3. 1933, da ne odstopi, smatramo za začetek avtoritarnega režima v Avstriji. Predstavniki obeh drugih strank, zlasti socialdemokrati, so se sicer trudili, da bi vendarle oživili delo parlamenta, toda poskus zasedanja je preprečila policija.

Vlada, ki so jo sestavljale krščansko socialna stranka, Landbund in Heimwehr, je začela ostro nastopati zoper levico. Še v istem letu je bil razpuščen republikanski Schutzbund, prepovedana komunistična stranka, državna politika pa se je začela nagibati k fašizmu in cerkvi. Dober mesec po uvedbi avtoritarnega režima se je kancler Dollfuß že sestal z Mussolinijem, ki je postal varuh Avstrije, v začetku junija pa je bil sklenjen tudi konkordat s Sv. stolico, ki sta ga podpisala kancler Dollfuß in Dr. Kurt von Schuschnigg. Za notranjo varnost, zlasti pa za boj proti levici je Dollfuß ustanovil »Domovinsko fronto« (Vaterländischer Front). Prav na zborovanju Domovinske fronte na Dunaju, sredi septembra 1933, je kancler Dollfuß imel programski govor, v katerem je utemeljil tisto obliko državne politike, ki je ostala do priključitve Avstrije — avtoritativno, stanovsko državo. »Socialna, krščanska, nemška država Avstrija na stanovski osnovi in z močnim, avtoritativnim vodstvom«, je bila vizija Dollfussa, ki je napovedal boj tako marksizmu kakor nacionalsocializmu.

Tarča režimskih napadov so bili torej socialdemokrati in nacisti. Prvi so bili na vrsti socialdemokrati. Konec leta 1933 je bil zadnji kongres avstrijske socialdemokratske stranke v prvi avstrijski republiki, zapovedana je bila ustanovitev taborišča za politične zapornike in v začetku leta 1934 so nacisti sprožili val tero-

rističnih akcij. Vlada je bila kljub deklariranemu antinacizmu do nacistov popustljivejša kot do marksistov = socialdemokratov in napetosti med vlado in socialdemokrati so bile vedno hujše, dokler ni prišlo 12. februarja 1934 do oboroženega spopada. Socialdemokrati in njihov Schutzbund so bili v vseh industrijskih mestih, kjer je do bojev prišlo, poraženi, saj je vlada proti njim poslala ne le Heimwehr, temveč tudi vojsko. Zadnji boji so se končali 15. februarja, najhuje pa je bilo na Dunaju. Devet socialdemokratskih voditeljev je bilo obsojenih na smrt tcc usmrčenih. Spopadi so na obeh straneh terjali okoli 300 mrtvih in okoli 800 ranjenih. Vlada je izničila socialdemokratske mandate, zaplenila premoženje stranki in njenim organizacijam. V zunanji politiki se je Dollfuss popolnoma naslonil na Musso-linija in Madžarsko s podpisom »rimskega protokola«.

Socialdemokrati so bili torej potisnjeni v ilegalo, marsikateri je odšel v emigracijo in klerofašistične politične orientacije države ni spremenila tudi tako imenovana majska ustava iz leta 1934. Nasprotno, na puč so se začeli pripravljati tudi nacisti. Že v začetku junija je Hitler zvedel za načrt puča avstrijskih nacistov, konec junija 1934 so bili načrti potrjeni na pogovorih v Zürichu, in točno mesec dni kasneje (25. julija 1934) je puč izbruhnil.

Ilegalna »SS — Standarte 89« se je tega dne zbrala v telovadni dvorani v 7. dunajskem okraju in začela z akcijami. Nacisti so napadli urad zveznega kanclerja in prodrli do kanclerjevega delovnega kabineta. Kanclerja so hudo ranili in niso dopustili, da bi do njega prišel zdravnik. Druga skupina nacistov je napadla radijsko postajo, jo zasedla in objavila vest: »Dollfussova vlada je odstopila. Vladne posle je prevzel dr. Rintelen«. Ta radijska vest je bila dogovorjeni signal za nacionalsocialiste širom Avstrije, da začnejo z uporom. Toda policijska enota je nacistov v radijski zgradbi ukrotila, jo spet osvobodila, minister za pouk v Dollfussovi vladi, dr. Schuschnigg pa je preklical prvotni ukaz, da lahko nacisti svobodno zapuste urad zveznega kanclerja. Medtem je Dollfuss namreč podleгал poškodbam. Nacisti so zajeli in jih odpeljali v bližnjo policijsko kasarno, kjer so jih zaprli. V zgradbi urada zveznega kanclerja so zajeli 154 pučistov, 15 pa naj bi jih aretirali v stavbi radia. Posamični boji z uporniki so v Avstriji trajali do 30. julija. Nacisti so imeli 153 mrtvih, skupaj pa je bilo mrtvih 269 oseb, ranjenih pa med 400 in 600. Vlado je 29. julija 1934 prevzel dr. Kurt von Schuschnigg, ki je avstrijsko stanovsko državo vodil do anšlusa.

Nacistični puč v Avstriji ni uspel, ker je bila avstrijska država še premočna, močni nemški zaveznik pa ni odigral tiste vloge, ki so jo avstrijski nacisti od tretjega rajha pričakovali. Pomembno vlogo pri zadužitvi puča je imela Italija. Mussolini je ukazal premik italijanskih čet na avstrijske meje. V primeru nemškega vdora bi prestopile mejo. Lahko torej rečemo, da je politična navezanost stanovske Avstrije na fašistično Italijo to pot rešila avstrijsko neodvisnost.¹

Za Koroško je mogoče trditi, da so nacisti v prvem naletu zasedli velik del dežele. Posebej uspešni so bili v severnem delu in v Labotski dolini. V slovenskem delu nacisti niso bili tako močni kot drugod na Koroškem. Tu so se nacisti pod vodstvom priseljenih Nemcev zbrali na prostoru Velikovec—Pliberk. Značilno za Koroško pa je, da so koroški nacisti začeli z oboroženimi akcijami še pred dogovorjenim znakom za splošni upor. Toda tudi na Koroškem je bil puč v glavnem zaduščen že do 27. julija.² Prav iz južnega dela Avstrije, kjer je bil, po besedah prof.

¹ Kratek oris avstrijske zgodovine v letih 1933 in 1934, v zvezi s poskusom nacističnega puča 25. julija 1934, je povzet po naslednji literaturi: Materialien zur österreichischen Zeitgeschichte I, Österreichisches Institut für politische Bildung, Mattersburg 1980, Chronologie, str. 8/9; Zeitgeschichte, Beiträge zur Lehrerfortbildung, Bd. 22, Wien 1982; Erika Weinzierl, Hauptprobleme der ersten Republik, str. 11—16 in Gerhard Jagschitz, Theorie und Praxis des österreichischen Ständestaates 1934—1938, str. 126—137; Metod Mikuž, Svet med vojnama, Ljubljana 1966, str. 109/110; Norbert Schausberger, Österreich, Der Weg der Republik 1918—1980, Graz/Wien 1980, str. 29/30.

² Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn, Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974, str. 163 in Tone Zorn, Slovenci v prvi avstrijski republiki, Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Ljubljana 1984, str. 45.

dr. Theodorja Veitera, nacizem endemičen, je bilo največ nacističnih pribežnikov, ki so se po neuspelem puču zatekli v Jugoslavijo.^{2a}

* * *

Nacistični begunci iz Avstrije so (kot kažejo uporabljeni dokumenti) začeli prehajati avstrijsko-jugoslovansko mejo dva dni po začetku puča — 27. julija 1934. V začetku so se množično zadrževali v malih obmejnih krajih in v okolici Celja in Ptuja, še posebej v Mariboru, kjer so mnogi imeli sorodnike in znance.³ Prav v Mariboru je še v začetku avgusta 1934 svobodno t. j. pri sorodnikih oziroma znancih, živelo kakih 10 vodilnih udeležencev julijskega puča, pa čeprav v stalnem — po mnenju zagrebškega nemškega konzulata neupravičenem — strahu, da jih bodo jugoslovanske oblasti izročile Avstriji. Zato so si želeli čim prej oditi v Nemčijo, kar je nekaterim boja tudi uspelo.⁴

Jugoslovanske oblasti so torej begunce sprejemale brez šikan. Ti pa tudi niso prihajali v Jugoslavijo praznih rok. Po podatkih iz časa tik po puču naj bi jugoslovanskim oblastem padlo v roke 18 avtobusov, 12 tovornjakov, 6 osebnih vozil, preko 400 pušk, 6 strojnic, 500 bajonetov, veliko revolverjev in na tisoče komadov streliva. Sočasno časopisje je poročalo, da so nekateri begunci polni blaga in denarja, drugi pa popolnoma nepreskrbljeni. Pisali so, da so zadnje dni julija oblasti zasegle kar 5000 kg slanine in 6000 RM denarja.⁵

Za begunce so ustanovili posebna taborišča. Glavno je bilo v Varaždinu, drugi dve pa v Bjelovaru in Slavonski Požegi. Nemški konzulat v Zagrebu je že 28. julija 1934 popoldne telegrafske sporočil zunanjemu ministrstvu v Berlin: »Pri Radljah zahodno od Maribora, pet Nemcev (Reichdeutsche), 112 avstrijskih državljanov prestopilo, brez sredstev in prosijo podporo. Poslanštvo Beograd obveščeno. Prosim navodila. Freundt.«⁶ Dokument odpira vsaj dvoje vprašanj. Koliko je bilo beguncev (koliko med njimi Nemcev) in kakšen je bil odnos rajha do njih.

Dokončnega števila nacističnih beguncev v Jugoslaviji ta prispevek ne more dati. Po zbranih podatkih je mogoče reči, da se je njihovo število gibalo od približno 1000 julija 1934 do nad 3000 septembra istega leta.⁷ 30. julija 1934 je zagrebški »rajhovski« konzulat poročal v Berlin, da se je število beguncev (med njimi tudi nekaj Nemcev) dvignilo na preko 300, medtem ko se je nacistična skupina 400 mož še vedno bojevala v Labotski dolini na Koroškem. Računali so, da bo v kratkem mejo prestopilo kakih 1000 Avstrijcev.⁸ 2. avgusta je isti konzulat na osnovi časopisnih poročil ugotavljal, da je v Jugoslaviji 1295 beguncev, med njimi 15 do 20 nemških državljanov.⁹ Varnostni direktor za Štajersko polkovnik Zellburg (Der Sicherheitsdirektor für Steiermark) pa je 14. septembra 1934 poročal uradu zveznega kanclerja na Dunaj (Bundeskanzleramt), da je samo v taborišču za nacistične begunce v Varaždinu že preko 3000 ljudi.¹⁰ Domnevamo lahko, da se število beguncev po tem času ni pomembneje večalo, temveč najbrž celo manjšalo, saj v tem času že teče akcija za repatriacijo avstrijskih in nemških državljanov. Natančnega števila beguncev v tistem času ni poznala, po mnenju zagrebškega nemškega konzulata, niti jugoslovanska upravna oziroma policijska oblast.¹¹

^{2a} Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Wien (dalje: HHSA...), Poročilo varnostnega direktorja za Štajersko uradu zveznega kanclerja z dne 14. 9. 1934, NPA 792/480.

³ Diplomatski arhiv Zveznega sekretariata za zunanje zadeve, Beograd MFT — 120, Roll. Nr. 3502, Inv. Nr. 142 (dalje: DA ZSZZ...), Poročilo zagrebškega nemškega konzulata zunanjemu ministrstvu z dne 2. 8. 1934, E — 629867, E — 629868 in HHSA, Poročilo avstrijskega konzulata v Ljubljani ministru za zunanje zadeve z dne 3. 9. 1934, NPA 792/455.

⁴ DA ZSZZ, E — 629868.

⁵ Ibid, E — 629867.

⁶ Ibid, Depesha zagrebškega nemškega konzulata zunanjemu ministrstvu z dne 28. 7. 1934, E — 629851: »In Marenberg westlich Maribor fünf Reichsdeutsche 112 österreichische Staatsbürger übertreten, mittellos und erbitten Unterstützung. Gesandtschaft Belgrad ist verständigt. Erbitten Weisung. Freundt.«

⁷ Ibid, Depesha zagrebškega nemškega konzulata zunanjemu ministrstvu z dne 30. 7. 1934, E — 629856 in HHSA, NPA 792/480.

⁸ DA ZSZZ, E — 629856.

⁹ Ibid, E — 629866.

¹⁰ HHSA, NPA 792/480.

¹¹ DA ZSZZ, E — 629866.

V začetku avgusta 1934 je bilo v taborišču v Varaždinu 541, v taborišču v Bje-
lovaru 581 in v taborišču v Slavonski Požegi 173 beguncev, kar so spet cenitve za-
grebškega konzulata po časopisnih vesteh.¹² Navedena števila pa tudi ne dajejo
točne slike o velikosti posameznih taborišč, saj kasnejši podatki kažejo, da je bilo
taborišče v Varaždinu kar nekajkrat večje od na primer bjelovarskega.¹³

Nemško zunanje ministrstvo je razočaralo avstrijske naciste. Na prvo omenjeno
depešo zagrebškega nemškega konzulata je nedvoumno odgovorilo že 30. julija 1934
in konzulatu sporočilo:

»Zaradi trenutnih političnih okoliščin podpora na tamkajšnje državno ozemlje
prebeglih avstrijskih državljanov ne pride v poštev. Smo pa zelo zainteresirani, da
izmed beguncev kar najhitreje izločite prebegle nemške državljane in jih pošljete
domov.«¹⁴ Tudi vsa nadaljnja uradna navodila berlinskega zunanjega ministrstva za
pomoč avstrijskim nacističnim beguncem in za izdajanje potnih listov za tujce so
bila podobne vsebine. Zato ni čudno, da je Berlin kot »tajno« poslal diplomatskim
predstavništvom v Jugoslaviji sporočilo št. 26 vojaške obveščevalne službe:

»Zanesljiv zaupnik poroča, da vlada med avstrijskimi uporniki, ki so prebežali
v Jugoslavijo, brezmejno ogorčenje do Nemčije. Od Nemčije so dobili »obljubo«, da
jih bo podprla moralno, materialno in z orožjem. Podpore pa ni bilo, kar je mo-
goče razlagati le kot odpovedovanje ali prelomitev besede.«¹⁵

Popolnoma pa nacistični rajh vendarle ni zapustil svojih avstrijskih somišlje-
nikov, ki so hoteli priti v Nemčijo. Budimpeštansko poslaništvo je na primer nekemu
dunajskemu beguncu (Otto Gustav Wächer), kljub siceršnji prepovedi (Odlok z dne
30. julija 1934 — 72) izdalo potni list za tujce, ki mu je dovoljeval potovanje preko
Češkoslovaške v Nemčijo.¹⁶ Zunanje ministrstvo se je ukvarjalo z mislijo, da bi
okoli 100 študentom, ki so bili med avstrijskimi begunci, omogočili nadaljevanje
študija v Nemčiji.¹⁷

Svojim državljanom je rajh nudil vso pomoč. Že 31. julija 1934 se je nemški
poslanik v Beogradu Viktor von Heeren pogovarjal z jugoslovanskim zunanjim mi-
nistrom Bogoljubom Jevtičem o položaju nemških beguncev iz Avstrije. Želel je čim-
hitrejšo repatriacijo beguncev, katerih število je ocenil na približno ducat. Minister
Jevtić mu je obljubil vso podporo.¹⁸ Da bi vračanje v rajh potekalo s čimmanjšimi
zapleti, je nemško zunanje ministrstvo 1. avgusta 1934 poučilo beograjsko posla-
ništvo, naj jugoslovanskim oblastem kot argument za čimhitrejšo izpustitev nemških
beguncev navede, da pri njih ne gre za udeležence puča, temveč za ljudi, ki so
moralno iz Avstrije bežati, ker je »podivjani« Heimwehr ogrožal njihova življenja,
ker so bili Nemci in nacionalsocialisti.¹⁹ Očitno so bili naporu nemškega poslaništva
uspešni, saj je poslanik von Heeren že 6. avgusta lahko poročal v Berlin, da so

¹² Ibid.

¹³ Poročilo avstrijskega konzulata v Ljubljani, ministru za zunanje zadeve Egonu Bergerju-Wal-
deneggu, z dne 3. 8. 1934, HHSA, NPA 792/457 govori o »okoli 800 Avstrijcev, ki se popolnoma svobodno
gibljejo v eni od tamkajšnjih (varaždinskih op. p.) kasarn«; Poročilo varnostnega direktorja za Sta-
jersko uradu zveznega kanclerja z dne 14. 9. 1934 govori o 3000 beguncih v Varaždinu; v zapisniku o za-
sliševanju enega od nacističnih beguncev, Ferdinanda Willitscha iz Velikovca, opravljene v zagreb-
škem avstrijskem konzulatu, 12. oktobra 1934, HHSA, NPA 792/535, pa najdemo podatek o 319 beguncih
v taborišču Bjelovar.

¹⁴ DA SZSZ, Depeša beograjskega nemškega poslaništva zunanjemu ministrstvu z dne 30. 7. 1934:
»Unter gegenwärtigen politischen Verhältnissen kann Unterstützung auf dortiges Staatsgebiet übergetre-
teter österreichischer Staatsbürger nicht in Betracht kommen. Dagegen haben wir lebhaftes Interesse
daran, dass übergetretene Reichsdeutsche möglichst schnell aus Gesamtheit der Flüchtlinge ausgesondert
und heimgeschafft werden. Bitte Konsulat Zagreb umgehend verständigen und über weitere Entwicklung
Angelegenheit berichten. Bülow.« E — 629852.

¹⁵ Ibid. Poročilo nemške vojaške obveščevalne službe št. 26 z dne 4. 8. 1934: »Zuverlässiger V —
Mann berichtet, dass die nach Jugoslawien übergetretenen österr. Aufständischen einer masslosen Erbit-
terung gegen Deutschland Ausdruck geben. Sie haben von Deutschland Versprechungen der moralischen,
materiellen und Waffen — Unterstützung erhalten. Diese Unterstützung hätte aber nicht stattgefunden,
was nur auf ein Versagen oder einen Wortbruch zurückzuführen sein könne.« E — 629870.

¹⁶ Ibid. Depeša nemškega poslaništva v Budimpešti z dne 30. 7. 1934, E — 629857; Depeša nemškega
poslaništva v Budimpešti z dne 31. 7. 1934, E — 629876; Poročilo nemškega poslaništva v Beogradu
z dne 29. 9. 1934, E — 629902; zapis o sestanku poslanika von Heerena in funkcionarjev zunanjega mi-
nistrstva von Renthe-Finka, Heinburga in dr. Hüfferja z dne 4. 10. 1934, E — 629904.

¹⁷ Ibid. E — 629904/629905.

¹⁸ Ibid. Depeša beograjskega nemškega poslaništva z dne 31. 7. 1934, E — 629859.

¹⁹ Ibid. Depeša beograjskega nemškega poslaništva z dne 1. 8. 1934, E — 629864.

oblasti izpustile 12 interniranih nemških beguncev in jim je zagrebški konzulat že omogočil vrnitev v domovino preko Madžarske in Češkoslovaške. Von Heeren je Berlin tudi informiral, da bodo v kratkem izpustili še preostalih sedem nemških beguncev.²⁰ Zanimiv pa je tudi podatek, ki ni vezan le na vrnitev nemških državljanov, in ga je varnostni direktor za zvezno deželo Koroško Barger dne 24. oktobra 1934 sporočil uradu zveznega kanclerja (državnopolijski pisarni — Staatspolizeiliches Büro):

»V zadnjih tednih je na Bavarsko odpotovala cela vrsta vodilnih osebnosti avstrijske »Jugo-Legion«. SA-jevcem v Varaždin so pisali, da so se odpeljali z nemško vojno ladjo (?), ki jih je vkrcala (?) na Sušaku.«²¹

Nezadovoljstvo avstrijskih nacistov nad odnosom rajha do njihovih problemov, ki ga je zaznala nemška vojaška obveščevalna služba in sem ga zgoraj citiral, je vendarle premaknilo nemško politično kolesje. Akcijo za pomoč avstrijskim beguncem v Jugoslaviji je v Berlinu sprožil sam Führer oziroma njegov namestnik, prevzel pa »Likvidator deželnega vodstva Avstrije« (Liquidator der Landesleitung Österreich), SS — Brigadeführer Alfred Rodenbücher.

S predstavniki zunanjega ministrstva in v sodelovanju z diplomatskimi predstavništvi v Jugoslaviji je poskušal kar se da neopazno in posredno nuditi pomoč avstrijskim nacistom v Jugoslaviji.^{21a} Uradni Berlin se je takoj na začetku postavil na odločno in jasno stališče: »Pri načrtovani akciji pomoči mora biti jasno, da se z njo ne smejo ukvarjati uradna nemška predstavništva, pa tudi stranka se je ne sme lotiti z ilegalnimi ukrepi. Zato odpade tudi morebitno uradno ukvarjanje beograjskega poslaništva s to akcijo.«²²

V začetku avgusta (9. 8. 1934) so se zato v Berlinu odločili za dve možnosti pri izvedbi pomoči:

»1. Intervencija nemškega Rdečega križa pri jugoslovanskem Rdečem križu v korist beguncev, pri čemer bi moral nemški Rdeči križ posredovati jugoslovanskemu Rdečemu križu potrebna sredstva. Akcija zunanjepolitično ni popolnoma nesumljiva. Drugič, ustanovitev komiteja nacionalno usmerjenih Avstrijcev iz tujine, ki bi deloval v neki nevtralni državi in bi potrebne denarje posredoval neposredno voditeljem avstrijskih beguncev v posameznih taboriščih, ti pa naj bi denar posredovali naprej.«²³ Toda tudi ta odločitev očitno ni bila dokončna, saj je navodilodajalec von Renthe Fink, v sklepu zgoraj citiranega zaupnega dopisa beograjskemu poslaniku von Heerenu tega prosil, naj mu sporoči, če ima sam, zaradi boljšega poznavanja jugoslovanskih razmer, kakšno drugo alternativo.

Beograjski poslanik je že 13. avgusta odgovoril, da ima vtis, da jugoslovanske oblasti ne bi ovirale akcijo pomoči, ki bi beguncem posredovala denar, obleko in živila. Po mnenju poslanika se želijo jugoslovanske oblasti čim prej rešiti oskrbe teh političnih beguncev in bi bile vesele, če bi se našla kakšna pot, ki bi jih odvezala odgovornosti, ki jo nalaga varovanje pravice azila. V nadaljevanju pa je von Heeren pojasnil še »svoj« predlog: »Pred kratkim se je pri vodstvu tukajšnje nemške manjšine porodila misel, da bi začeli z akcijo pomoči. V ta namen so že navezali stike z notranjim ministrom, ki, kot sem slišal, pobude ni zavrnil. Zato se

²⁰ Ibd. Depeša beograjskega nemškega poslaništva z dne 6. 8. 1934, E — 629871.

²¹ HHSA, Poročilo »Varnostnega direktorja za Koroško« uradu kanclerja z dne 24. 10. 1934: »In abgereist. Den SA — Leuten in Warasdin schrieben sie, dass sie von einem in Sušak angelaufenen reichs-abgereist. Den SA — Leuten in Warasdin schrieben sie, dass sie von einem in Sušak angelaufenen reichs-deutschen Kriegsschiffe (?) aufgenommen wurden (?).« NPA 792/591.

^{21a} DA SZSZ, Pismo von Renthe-Finka beograjskemu nemškemu poslaniku von Heerenu z dne 9. 8. 1934, E — 629872.

²² Ibd.: »Bei dieser geplanten Hilfsaktion steht grundsätzlich zunächst fest, dass weder amtliche reichsdeutsche Stellen damit befasst werden dürfen, noch auch dass von der Parte; aus illegale Massnahmen ergriffen werden sollen. Damit fällt auch eine etwaige offizielle Befassung der Gesandtschaft in Belgrad mit dieser Aktion fort.« E — 629872.

²³ Ibd.: »1. Eine aussenpolitisch an sich nicht ganz unbedenkliche Intervention des Deutschen Roten Kreuzes bei dem Jugoslawischen Roten Kreuz zu Gunsten der Flüchtlinge, wobei die erforderlichen Mittel vom Deutschen Roten Kreuz dem Jugoslawischen Roten Kreuz zur Verfügung gestellt wurden. Zweitens, die Bildung eines in einem neutralen Staat wirkenden Komitees von national eingestellten Auslandsösterreichern, durch das die benötigten Gelder direkt an die Führer der österreichischen Flüchtlinge in den einzelnen Lagern zur Verteilung weitergeleitet würden.«

mi ne zdi slaba misel, da bi vključili tukajšnjo nemško »Ligo za Društvo narodov«, kot zato pristojen urad nemške manjšine v Jugoslaviji.«²⁴ Bil je celo mnenja, da bi prav »Liga für den Völkerbund«, če bi zato dobila dovoljenje jugoslovanske vlade, lahko najbolj neopazno delovala.

Nemške oblasti so se obrnile tudi na mednarodni Rdeči križ in celo na organizacijo kvekerjev, razmišljali pa so tudi o pritegnitvi organizacij kot »Freie Arbeitsgemeinschaft«, »Caritas«, »Innere Mission«, »NSV« in Brüder in Not«. V razpravah o možnih nosilcih akcije pomoči in navideznih darovalcih denarja so omenjali tudi katoliško in evangeličansko cerkev ter zasebnike.²⁵ Iz uporabljenih virov ni mogoče ugotoviti, katero od poti so dejansko uporabili. Gotovo je le, da so begunci dobivali izdatno pomoč, da je nemški evangeličanski škof dr. Popp iz Zagreba pismeno zahteval za dovoljenje, na osnovi katerega bi lahko poslal v taborišče beguncev duhovnike, in da je vzpostavil stik z nemškim Kulturbundom v Novem Sadu, z namenom »ugotoviti, ali bi bila priporočljiva akcija pomoči Nemcev v Jugoslaviji v korist interniranih.«²⁶

Ti so se začeli v taboriščih organizirati. V Varaždinu, največjem jugoslovanskem begunskem taborišču, je bila ustanovljena neka vrsta »Avstrijske legije« v Jugoslaviji (eine Art österreichische Legion), po vzoru bavarske »Avstrijske legije«, kot je sredi septembra 1934 poročal zaupnik avstrijske varnostne službe.²⁷ Postavili so vojaško poveljstvo taborišča, ki je imelo sedež v Varaždinu, za politično vodstvo pa je po mnenju direktorja štajerske varnostne službe in njegovega zaupnika skrbel Maribor. Poveljnik varaždinskega taborišča je postal koroški gozdar Josef Welz, druga pomembna osebnost tega taborišča pa je bil štajerski član Heimatschutza Kammerhofer.²⁸

Begunci niso bili vsi na enem mestu. Poročila avstrijskih zaupnikov govorijo, da je bilo celo mesto pod pritiskom nacistov, kar nam dokazujejo tudi številke. Varaždin je v tistem času imel približno 14.000 prebivalcev, beguncev pa je bilo najmanj 3000. Središče varaždinskega begunskega taborišča, ali največje izmed taborišč v Varaždinu je bila bivša jahalna šola v Milički ulici (Reitschule). Ta je imela tudi velik prostor za urjenje. Kammerhofer je v Ptujski ulici kupil neke vrste majarijo (Meierei), kjer se je oblikoval drugi center avstrijskih nacistov; tam so prebegli nacisti imeli tudi strelišče. Očitno so jim šle jugoslovanske oblasti toliko na roko, da so bile ceste, ki so peljale proti majariji, v času jutranjih strelskih vaj zaprte. Poleg tega so mnogi nacisti stanovali še v zasebnih hišah in v okolici mesta. Za (z) udeleženci julijskega puča so prišle tudi njihove žene, prijateljice in družine.²⁹

Jugoslovanske oblasti niso stražile taborišč, pa tudi zadržanje policije in vojske do taboriščnikov in njihovih problemov je bilo prijazno. Visoki jugoslovanski oficirji so se udeleževali športnih prireditev v taboriščih, policisti in oficirji pa so često na nacistične pozdrave odgovarjali s »Heil Hitler«. Poročila avstrijskih varnostnih organov govorijo o močni nacistični usmerjeni švabsko-nemškega Kulturbunda in nemških krogov na Štajerskem in v tem delu Hrvaške. Poudarjajo, da je

²⁴ Ibd, Pismo beogradskega nemškega poslanika von Heerena funkcionarju berlinskega zunanjega ministrstva von Renthe-Finku z dne 13. 8. 1934: »Nun ist bei der Führung der hiesigen deutschen Volksgruppe schon kuerzlich der Gedanke aufgetaucht, eine Hilfsaktion einzuleiten, und es ist auch schon mit dem Innenminister deswegen Fuehlung genommen werden, der, wie ich hoere, die Anregung nicht abgelehnt hat. Es ist nun beabsichtigt, als hiefuer zustaendige Stelle der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien die hiesige deutsche Liga fuer den Voelkerbund einzuschalten, ein Gedanke, der mir nicht schlecht zu sein scheint.« E — 629886.

²⁵ Ibd, Zapis nemškega zunanjega ministrstva z dne 24. 8. 1934, E — 629898; Zapis nemškega zunanjega ministrstva z dne 28. 8. 1934, E — 629899, E — 629900, E — 629901; Zapis nemškega zunanjega ministrstva z dne 8. 8. 1934, E — 629879, E — 629880, E — 629881.

²⁶ Ibd Poročilo zagrebškega nemškega konzulata z dne 2. 8. 1934, E — 629868.

²⁷ HHSA, Poročilo »Varnostnega direktorja za Štajersko« uradu zveznega kanclerja, NPA 792/478; Poročilo ljubljanskega avstrijskega konzulata zunanjemu ministru Egonu Bergerju — Waldeneggu z dne 3. 9. 1934, NPA 792/455; Poročilo »Varnostnega direktorja za Koroško« uradu zveznega kanclerja z dne 24. 10. 1934, NPA 792/591.

²⁸ Ibd, NPA 792/478; NPA 792/455.

²⁹ Ibd, Poročilo »Varnostnega direktorja za Štajersko« uradu zveznega kanclerja z dne 14. 9. 1934, NPA 792/480.

najti nacionalsocialistične celice ne le v Mariboru, Celju in Ptujju, temveč tudi v manjših krajih in na podeželju.³⁰ Zato tudi ni presenetljivo, da so se begunci lahko svobodno gibal in da so dobivali veliko gmotno podporo tudi od domačih nacistov, kot so bili varaždinski posestnik Kisch, celjski veleindustrialec A. Westenl ter da so jih propagandistično in politično podpirali krogi okoli »Marburger Zeitung«, med njimi novinar Krainz. Te okoliščine so bile ključne, da se je politično vodstvo avstrijskih nacističnih beguncev po prebegu v Jugoslavijo tako hitro znašlo. Politične povezave Nemcev na Štajerskem z nemškim poslaništvom pa so bile v tistem trenutku nenadomestljive (npr. advokat Leo Gozani iz Maribora). Povedano nam dovoljuje trditev, da so se avstrijski nacistični begunci v Jugoslaviji dobro počutili.³¹ Kaže, da so bila vsa tri begunska taborišča, zlasti pa varaždinsko, sredi septembra 1934 dokončno organizacijsko oblikovana. Vojaško so bili begunci organizirani po določenih SA statuta: »10 mož »Schar«, 20 mož »Trupp«, do 50 mož »Sturm«, kar je pomenilo tudi vsakodnevne vojaške vaje. Te naj bi vodili pod drugimi imeni skriti Nemci.³²

Vsa poročila govorijo o tem, da so imeli taboriščniki dobro, celo odlično oskrbo. Kuhali so jim po dunajsko, denarja so dobili dovolj, z obleko ni bilo težav. Avstrijski zaupniki poročajo, da je denar prihajal od bogatih Nemcev v Jugoslaviji, od Kulturbunda, nemških diplomatskih predstavništev, neposredno od nemške države, nacistične stranke in Steinacherjeve organizacije za Nemce v tujini (VDA — Volksbund für das Deutschtum im Ausland). Vsote, ki so omenjene v poročilih, dosegajo nekaj stotisoč rajhovskih mark. Da je denar res prihajal tudi iz Nemčije, je mogoče dokazovati z dokumenti nemškega zunanjega ministrstva, iz katerih je razvidno, da je nemško-avstrijsko mejo v drugi polovici oktobra 1934 prestopil kurir z 200.000 markami gotovine.³³ Begunci naj bi samo v Varaždinu porabili na dan 30.000 din, dnevno pa naj bi vsak dobil 5—10 dinarjev.³⁴

Nacistični begunci iz Koroške so bili v Varaždinu oblečeni v svetlomodre; iz Štajerske pa v rumene srajce, vsi so nosili odgovarjajoče nacistične oznake. Ostantivno so pozdravljali z nacističnim pozdravom in niso kupovali pri Židih.³⁵ Stari so bili 18—50 let. Med begunci, ki so imeli sicer zelo raznovrstne poklice, je bilo veliko izobražencev.³⁶ Po provenienci je bilo največ Korošcev, manj Štajercev, sicer pa so bili doma v Labodski dolini, okolici Pliberka, Velikovca, Volšperka (Wolfsberg) in iz Zgornje Štajerske (Obersteiermark).³⁷

Najbrž bo še nekaj časa ostalo nedoločeno število tistih avstrijskih nacistov, ki niso bili napoteni v taborišča. Še sredi septembra in oktobra 1934 je bilo takih »svobodnih« beguncev še dosti, poročila pa o njih govorijo kot o SA kurirjih, SA emisarjih, vodstvenem kadru, ki živi luksuzno in jih je najti po vsej Dravski banovini.³⁸

Konec oktobra 1934 se je položaj v begunskem taborišču Varaždin spremenil. Prišlo je do manjših uporov taboriščnikov, sporov in boja za oblast med skupino beguncev, ki je pripadala štajerskemu Heimatschutzu in jo je vodil Kammerhofer, in med skupino SA, ki je bila podrejena koroškemu SA — Gruppenführerju Josefu

³⁰ Ibid, Poročilo ljubljanskega avstrijskega konzulata zunanjemu ministru Egonu Bergerju — Waldeneggu z dne 3. 9. 1934, NPA 792/457, NPA 792/458; Poročilo »Varnostnega direktorja za Štajersko uradu zveznega kanclerja z dne 14. 9. 1934, NPA 792/482.

³¹ Ibid.

³² Ibid, Poročilo »Varnostnega direktorja za Štajersko« uradu zveznega kanclerja z dne 14. 9. 1934, NPA 792/479.

³³ Ibid, Poročilo »Varnostnega direktorja za Koroško« uradu zveznega kanclerja z dne 24. 10. 1934, NPA 792/591; Poročilo »Varnostnega direktorja za Štajersko« uradu zveznega kanclerja z dne 14. 9. 1934, NPA 792/481; DA ZSZZ, Depesha dunajskega nemškega poslaništva z dne 23. 10. 1934, E — 629907.

³⁴ HHSA, Poročilo »Varnostnega direktorja za Koroško« uradu zveznega kanclerja z dne 24. 10. 1934, NPA 792/591; Poročilo zagrebškega nemškega konzulata beograjskemu poslaništvu z dne 30. 10. 1934, NPA 792/596.

³⁵ Ibid, NPA 792/590; NPA 792/596 in Poročilo »Varnostnega direktorja za Štajersko« uradu zveznega kanclerja z dne 14. 9. 1934, NPA 792/481.

³⁶ Ibid, NPA 792/480; NPA 792/597 in zapisnik o zaslišanju enega od nacističnih beguncev, Ferdinanda Willitscha iz Velikovca, opravljenega v zagrebškem avstrijskem konzulatu, z dne 12. 10. 1934, NPA 792/535.

³⁷ Ibid, NPA 792/480; NPA 792/535 in Poročilo »Varnostnega direktorja za Koroško« uradu zveznega kanclerja z dne 24. 10. 1934, NPA 792/591.

³⁸ Ibid, NPA 792/590; NPA 792/482.

Welzu. Po avstrijskih poročilih naj bi v sporu intervenirali Nemci in tudi fizično ločili obe skupini. V največjem varaždinskem taborišču SA — Lager IV (Reitschule) je konec oktobra 1934 prevzel vodstvo Nemeč Schatzmeier, ki je prišel iz Münchna (po drugih podatkih naj bi bil učitelj iz Koroške, vir pa ga imenuje Katzmayer).³⁹

V tem taborišču so bili v veliki večini pripadniki štajerskega Heimatschutza in se je zato imenoval tudi »Steiererlager«. Korošce so premestili v barakarski SA — Lager III (prostora je bilo za približno 600 ljudi), ki so ga na robu mesta zgradili pripadniki »des Sturbannes VIII Völkermarkt«. Ta SA enota je bila namreč sestavljena iz ljudi iz okolice Velikovca in Volšperka. Poveljnik tega koroškega taborišča je postal tehnik Karl Steinköllner iz Volšperka. Bil je neposredno povezan z nemškimi vrhovnim poveljstvom v Varaždinu, to pa je bilo v stalnem kurirskem stiku s Celjem in Volšperkom. Navadni begunci v taborišču niso poznali imen članov vrhovnega poveljstva. Zanimivo pa je, da je poveljstvo taborišča »SA — Lager III«, ki je za razliko od beguncev stanovalo v bližnji vili, postavilo pred taborišče oboroženo stražo, ki je dovoljevala obisk taborišča le tistim, ki so imeli ustrezno dovolilnico.⁴⁰

Kljub gmotni pomoči, ki je redno prihajala, in kljub dobronamernemu odnosu jugoslovanskih oblasti do beguncev se je del navadnih nacističnih beguncev začel že sorazmerno kmalu odločati za odhod iz Jugoslavije. Poleg tistih, ki so odšli v rajh, so začeli odhajati tudi tisti, ki niso imeli več zaupanja vanj in so se želeli vrniti nazaj v Avstrijo. Sredi oktobra so se prvi že oglasili na zagrebškem avstrijskem konzulatu s prošnjo za povratek. Begunec Ferdinand Willitsch iz Velikovca se je na konzulatu oglasil 12. oktobra 1934 in prosil za vrnitev v Avstrijo. Prebival je v taborišču Bjelovar, kjer je bil poveljnik Korošec Rautnik, in zagotavljal, da se želi vrniti v domovino kakih 50 taboriščnikov, vsi iz okolice Velikovca in Pliberka.⁴¹

O nadaljnji usodi beguncev dokumenti, ki sem jih imel na voljo pri pripravi tega prispevka, ne govorijo.

Zusammenfassung

BEITRAG ZUR PROBLEMATIK NAZISTISCHER FLÜCHTLINGE IN JUGOSLAWIEN (1934)

Dušan Nečak

Der Autor umreißt auf Grund von Archivmaterial des deutschen Außenministeriums und von Material, das im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv aufbewahrt wird, eine bisher weniger bekannte Seite des Putschversuchs im Juli 1934 durch österreichische Nationalsozialisten — deren Flucht und Tätigkeit in Jugoslawien. Er stellt die Tätigkeit in Lagern für Nationalsozialisten in Varaždin, Bjelovar und Slavovska Požega dar, wobei er sich mit dem ersten Lager, das auch das größte war, eingehender befaßt. Nach seinen Schätzungen betrug die Zahl der geflüchteten Nationalsozialisten einige Tausend (allein in Varaždin etwa 3000). Sie genossen Unterstützung von jugoslawischen Behörden und Organisationen jugoslawischer Deutscher.

Besondere Beachtung wird den Hilfsaktionen, die vom Reich aus organisiert wurden, gewidmet, zumal diese illegal erfolgen mußten und vor allem unter dem Deckmantel karitativer Vereine wirkten. Interessant sind die Polizeiberichte österreichischer diplomatischer Vertretungen und Sicherheitsdirektionen für Steiermark und Kärnten, die mit ausreichender Genauigkeit über die Zahl, soziale Struktur und politische Bedeutung der Flüchtlinge berichten. Die Studie erfaßt den Zeitraum von Ende Juli 1934 bis Oktober desselben Jahres.

Die meisten nazistischen Flüchtlinge stammten aus Kärnten und der Steiermark, ihre soziale Struktur war unterschiedlich, es gab jedoch viele Intellektuelle. Unter den

³⁹ Ibid, NPA 792/590/591 in Poročilo avstrijskega zagrebškega konzulata beograjskemu poslaništvu z dne 30. 10. 1934, NPA 792/596.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid, Zapisnik o zasilševanju enega od nacističnih beguncev, Ferdinanda Willitscha iz Velikovca, opravljene v zagrebškem avstrijskem konzulatu, z dne 12. 10. 1934, NPA 792/536.

Flüchtlingen befanden sich einige Dutzend Reichsdeutsche, alle waren in materieller Hinsicht gut versorgt. Die jugoslawischen Behörden wünschten, sie so bald wie möglich loszuwerden, auch wenn sie sich sonst wohlwollend ihnen gegenüber verhielten. Die Flüchtlinge waren mit der deutschen Unterstützung nicht zufrieden und bekundeten das auch offen. Etwa Mitte Oktober 1934 begannen die ersten von ihnen in die Heimat zurückzukehren, offensichtlich auf die Weise, daß sie sich bei österreichischen Konsularvertretungen anmelden ließen. Nur die fanatischsten unter ihnen machten sich über Ungarn und die Tschechoslowakei auf den Weg ins Reich. Eine nicht zu unterschätzende Rolle bei der Unterstützung nazistischer Flüchtlinge hatten die Deutschen in Maribor und der Großindustrielle Westen in Celje inne, was unter anderem hieß, daß bedeutendere Nazionalsozialisten nicht im Lager lebten. Über deren Zahl und Lebensumstände berichten die untersuchten Quellen nichts.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšla v ponatisu že vrsta letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971, oktobra 1985 ponatis 19./20. letnika za leti 1965-66 in marca 1986 še ponatis št. 3-4/1971 »Zgodovinskega časopisa«.